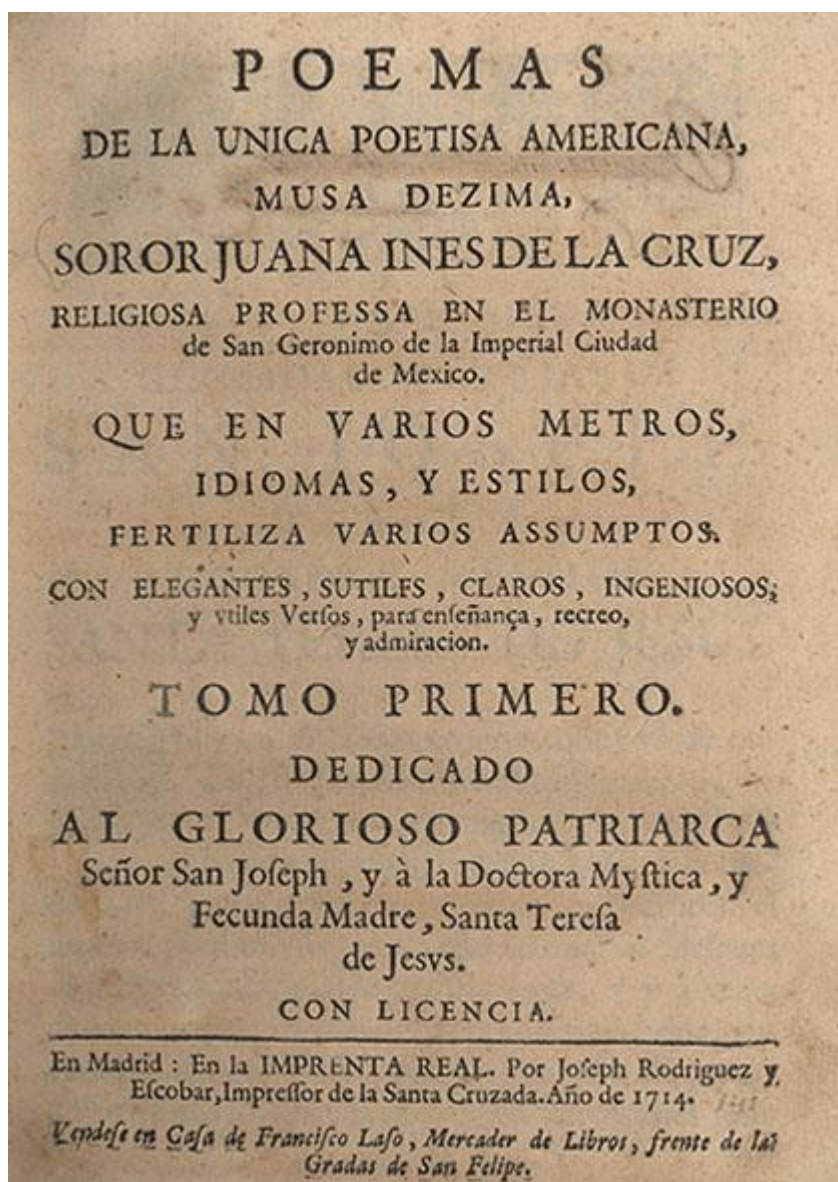

VZPÍRÁ SE ROZUM NÁSILNICKÉ LÁSCE

ANALÝZA BÁSNĚ SOR JUANY INÉS DE LA CRUZ

Jan Škrdlík

skrdlik@cello.cz

VZPÍRÁ SE ROZUM NÁSILNICKÉ LÁSCE

analýza básně Sor Juany Inés de la Cruz

Jan Škrdlík

skrdlik@cello.cz, www.cello.cz

2011

OBSAH

1. Úvod.....	3
2. Básnický překlad analyzovaného díla.....	4
3. Přesný překlad analyzovaného díla.....	5
4. Společensko-historický kontext vzniku básně.....	6
5. Rozbor formy a výrazových prostředků.....	6-8
5.1. Metrika.....	6
2.1.1. Typ strofy.....	6-7
2.1.2. Práce s veršem.....	7
5.1.3. Síncopa.....	7
5.2. Symboly.....	7
5.2.1. Arpón – mytologický symbol.....	7
5.2.2. Palma – raně křesťanský symbol.....	7
5.2.3. Symboly z autorčiny současnosti.....	7-8
5.3. Rétorické figury.....	8
5.4. Jazykové prostředky.....	8
6. Rozbor obsahu básně.....	8-9
7. Závěr.....	9

1. Úvod

Překlad básně sestry Juany Inés de la Cruz nadepsané slovy *Rozumnost klade odpor tyranii násilnické lásky* znamenal pro mne dvojí výzvu: jako pro španělštináře a jako pro básníka. Po zralé úvaze jsem se rozhodl pořídít jak překlad básnický tak i přesný („španělštinářský“). Důvody k tomu prvnímu jsou dva. Za prvé: součástí sdělení poetického díla je i rytmus daný typem verše a typem strofy a bez něj je převod do jiného jazyka neúplný a za druhé: typ básnických obrazů originálu může být někdy českému čtenáři tak vzdálený ba i pro něj zavádějící, že nakonec jeho doslovný překlad vnímá v úplně jiném smyslu, než ho zamýšlel autor, neboť neodpovídá symbolům a způsobům vyjádření národního jazyka, do něhož je báseň překládána. Kombinací obou překladů, může čtenář získat kompletní obraz o básni. První z nich může, jak doufám, vést rovněž k prožitku uměleckému (i když to samozřejmě není účelem této analýzy). Každý básnický překlad je zároveň tak trochu výkladem, a názory na něj se mohou lišit. Přistupuji k němu proto s tímto vědomím, ale zároveň i s nesmírnou úctou k Juaně Inés a k jejímu dílu.

Přesný („nebásnický“) překlad respektuje výskyt *hipérbatonů* a překládá tyto věty se stejně alterovaným větným slovosledem, neboť tento slovosled byl záměrně pozměněn už v originále. Větná stavba je v duchu *kulteranismu* tak složitá,¹ že pro zachování čitelnosti překladu na několika místech vkládám pomocné slovo (v závorce), které v originálu není.

V následujících částech stručně nastíním širší společensko-historický kontext vzniku básně, formální rozbor básně a její rozbor obsahový.

Několik mých tezí, které vyvozují z předcházejících částí a uvádím v závěru, zakončuje tuto mou krátkou studii.

¹ Historia de la literatura española, Ángel Valbuena Prat, Gustavo Gili, Barcelona, 1981 / str. 120

2. Básnický překlad rozebíraného díla

Sor Juana Inés de la Cruz

Vzpírá se rozum násilnické lásce

Mluv, dravče, cos vždy vítězil
přemožen teď mou stálostí,
cos dosáhl svou hrdostí,
když's narušil můj pevný mír?
Ač prorazit máš dosti sil
špičatou svoji harpunou
mé srdce ba i duši mou,
co naplat vše, když tvá rána,
kterou ač duše zdolána,
nechává mě tak rozumnou?

O nadvládu tvou ti běží,
však přestože máš moci dost,
ta ovládá jen náklonnost,
vůli mou zničí jen stěží.
Chci být volná od otěží,
od tvé smělé troufalosti.
Inu, i když bez volnosti
mé právo padá v prázdnotu
a vynutil sis ochotu,
nedočkáš se povolnosti.

Na dvě části rozdělená
duše zmatená má strašně;
část je otrokyní vášně,
část rozumem řízená.
Válka těch dvou vznícená
tlačí těžce do prsou;
vyhrát chce jedna nad druhou,
však v tak protivném položení
zhynou obě v okamžení
a vítězkami nebudou.

Venku, Lásko, jsem tě zřela
nehodná tvého vavřínu,
dnes vstoupil's duši do klínu
a já se ti odepřela.
Zapomeň na triumf zcela,
vždyť to já tě porazila;
tvá síla si zotročila
moji duši bez odporu;
její hradby bourá dolů,
mne samu však nesrazila.

Nezdolný rozum nabádá
bránit se tvé zuřivosti
v stísněném mém nitru dosti,
když bitva je tak krvavá
Tak, Lásko, marně povstává
tvá chorá snaha urazit;
říct budu moct se odvážit:
dodýchám, však nedám se ti,
dosáhneš jen mojí smrti,
ne, nemůžeš mě porazit.²

² Tento básnický překlad bere v úvahu i prostorové rozmístění strof, jak byly vytištěny v původním vydání (druhé vydání) (*Segundo tomo de las obras de sor Juana Inés etc.* / Barcelona, 1693 / str. 218)

3. Přesný překlad rozebíraného díla

Sor Juana Inés de la Cruz

Opónese la razón a la tiranía de un amor violento

Dime, vencedor rapaz,
vencido de mi constancia,
¿qué ha sacado tu arrogancia
de alterar mi firme paz?
Que aunque de vencer capaz
es la punta de tu arpón
el más duro corazón,
¿qué importa el tiro violento,
si a pesar del vencimiento
queda viva la razón?

Tienes grande señorío;
pero tu jurisdicción
domina la inclinación,
mas no pasa al albedrío.
Y así librarme confío
de tu loco atrevimiento,
pues aunque rendida siento
y presa la libertad,
se rinde la voluntad,
pero no el consentimiento.

En dos partes dividida
tengo el alma en confusión:
una esclava a la pasión
y otra a la razón medida.
Guerra civil encendida
aflige el pecho importuna:
quiere vencer cada una,
y entre fortunas tan varias
morirán ambas contrarias,
pero vencerá ninguna.

Cuando fuera, Amor, te vía,
no merecí de ti palma;
y hoy, que estás dentro del alma,
es resistir valentía.
Córrase, pues, tu porfía
de los triunfos que te gano;
pues cuando ocupas, tirano,
el alma, sin resistillo
tienes vencido el castillo
e invencible el castellano.

Invicta razón alienta
armas contra tu vil saña,
y el pecho es corta campaña
a batalla tan sangrienta.
Y así, Amor, en vano intenta
tu esfuerzo loco ofenderme;
pues podré decir, al verme
expirar sin entregarme,
que conseguiste matarme,
mas no pudiste vencerme.

Sestra Juana Inés de la Cruz

Rozumnost klade odpor tyranii násilnické lásky

Řekni mi, dravý vítězi,
přemožený mou stálostí,
co získala tvá troufalost
narušením mého neoblomného pokoje?
Neboť přestože schopen zdolat
je hrot tvé harpuny
nejtvrdší srdce,
co záleží na násilnické ráně,
když navzdory vítězství
zůstává rozum naživu?

Máš velikou autoritu,
ale tvá pravomoc
ovládá náklonnost,
ale neprochází k vůli.
A tak doufám, že se osvobodím
od tvé bláznivé troufalosti,
nuže, přestože přemoženu cítím
a uvězněnu mou svobodu,
má vůle se vzdává,
ale ne (můj) souhlas.

Na dvě části rozdělenou
mám duši ve zmatku:
jedna (část) – otrokyně vášně
a druhá rozumem měřená.
Občanská válka vzniklá
souží – neodbytná – nitro:
chce zvítězit každá (část)
a mezi tak rozličnými osudy
zahynou obě soupeřky,
ale nezvítězí žádná.

Když venku, Lásko, jsem tě viděla,
nezasloužila jsem si od tebe palmu (vítězství),
a dnes, když jsi uvnitř duše,
je kladení odporu hrdinstvím.
Ať couvne, tedy, tvé usilování
o triumfy, které ti získávám;
nuže, když okupuješ, tyrane,
duši bez kladení odporu,
máš přemožený hrad
a neporaženého hradního pána.

Nezdolný rozum podněcuje
zbraně proti tvé sprosté zuřivosti
a hruď je nedostatečné pole
na tak krvavou bitvu.
A tak, Lásko, marně se snaží
tvá bláznivá snaha mě urazit;
nuže, budu moci říct, když se uvidím
jak vydechnu duši, aniž bych se odevzdala,
že jsi dosáhl zabít mě,
ale nemohl jsi mě porazit.

4. Společensko-historický kontext vzniku básně

Sor Juana Inés de la Cruz se narodila roku 1651³ (podle některých pramenů 1648) v posledním etapě období zvaného *Siglos de oro* zahrnující celé XVI. a XVII. století. Specifická koloniální atmosféra v rodném Mexiku se svou daleko uvolněnější morálkou než tomu bylo ve Španělsku, byla velmi podstatná pro její dětství. Juana byla nemanželskou dcerou a otec brzy rodinu opustil. Matka si našla jiného partnera, se kterým měla další dvě děti, ale ani za něj se neprovdala. Absence otce silně ovlivnila Juanu v touze co nejdříve se osamostatnit. Ve třech letech se naučila číst a v bohaté knihovně svého dědečka z matčiny strany se seznámila s klasickou literaturou včetně literatury řecké a latinské (latině se prý naučila ve dvaceti lekcích) a s dobovou teologií. V osmi letech vyhrála literární soutěž a navštěvovala univerzitu převlečena do chlapeckých šatů, neboť ženy tehdy nesměly na univerzitě studovat. Touha po vzdělávání ji provázela celý život. V roce 1664 se stala dvorní dámou manželky místokrále, své první mecenášky. Zde na večírcích se scházela teologická, intelektuální i umělecká špička země. V roce 1667 vstoupila do kláštera, kde se až do smrti (roku 1695) zabývala vědou, hudbou a literaturou. Pro svůj literární věhlas se jí dostalo přízvisek *Fénix Ameriky* a *Desátá múza*.

Díky Juanině velmi vlivným příznivcům z řad nejvyšší šlechty, zejména manželky mexického místokrále, se už za svého života dočkala souborného vydání svých děl tiskem ve Španělsku v roce 1689. Báseň *Rozumnost klade odpor tyranii násilnické lásky* je součástí druhého souborného vydání jejích děl, které vyšlo o tři roky později v Seville pod dlouhým názvem *Segundo tomo de las obras de sœur Juana Inés de la Cruz, monja profesa en el monasterio del señor San Jeronimo de la Ciudad de México, dedicado por la autora a D. Juan de Orúe y Orbioto, caballero de la Orden de Santiago*. Tato kniha je téměř pětisetstránkovým svazkem obsahujícím divadelní hry a básně. Tematicky je organizována podle forem jako například sonety, romance a podobně. Některá díla zde mají rozsah třeba jen čtyř veršů, jiná zabírají desítky stran. Většina děl je psána španělsky, neschází ale ani texty v latině. Naše zmíněná báseň se nachází přibližně v polovině knihy v oddíle, kde jsou sdruženy verše psané ve formě *decimy*. Podle slov samotné Juany Inés všechna její díla kromě básně *První sen* byla psána na zakázku.⁴ Za jakým účelem nebo pro koho byla zkomponována báseň *Rozumnost klade odpor tyranii násilnické lásky*, jež je předmětem této studie, se ale dnes už těžko dozvíme. Jako přijatelné vysvětlení by se mohlo jevit, že k písemnému zachycení myšlenek v ní vyjádřených by autorku mohli vyzvat její přátelé tak, jak se to už jednou stalo v případě díla *Odpověď sestře Filotei*.

5. Rozbor formy a výrazových prostředků básně

5.1. Metrika

2.1.1. Typ strofy

Typ veršů a jejich řazení odpovídají formě *decimy*. *Decima* je typ strofy tvořený deseti osmislabičnými verši rýmujícími se v pořadí *abbaaccddc*. *Decimou* není myšlena báseň jako celek, ale každá takto utvořená strofa, kterých je v básni pět.

³ ALATORRE, Antonio, *Sor Juana a través de los siglos*, México, El Colegio de México, 2007

⁴ La Utopía de América / Pedro Henriquez Ureña / Caracas – Venezuela / str. 136

Proto není báseň nadepsána slovem *décima* – *decima* (jedn. číslo) ale *décimas* – *decimy* (mn. číslo).⁵

2.1.2. Práce s veršem

Pro španělské vnímání rytmu je příznačné, že končí-li verš přízvuknou slabikou, domýšlí si rodilý mluvčí ještě jednu němou nevyslovenou slabiku. Proto pro zachování počtu osmi slabik takovéto verše musí mít o slabiku méně. V básni je těchto „sedmislabičných“ veršů 11. Například první, čtvrtý a pátý verš. Při počítání veršů je třeba vzít v úvahu tzv. *sinalefu* která se v textu také hojně vyskytuje. (Tj. jestliže slovo končí samohláskou a následující slovo samohláskou začíná, spojují se tyto v jednu slabiku.)

5.1.3. Síncopa

V jednom jediném případě si autorka vypomůže tzv. *síncopou* tj. vypuštěním hlásky uvnitř slova za účelem snížení počtu slabik ve verši. Jedná se o 31. verš, kde slovo *veía* – *viděla* je zkráceno na *vía*. Zdá se, že podobné *retorické licence*, kterých je ve španělském básnictví celá řada⁶ autorka nepotřebuje, což dosvědčuje její mistrovství v nakládání se slovy a s jejich spojeními.

5.2. Symboly

Používání symbolů v barokní literatuře hrálo velmi důležitou roli. Juana Inés vychází ve svých dílech velmi často z antické mytologie. Právě proto překvapí, že tento typ odkazů a symbolů v básni téměř chybí.

5.2.1. Arpón – mytologický symbol

Výjimkou je jen výraz *arpón* – *harpuna*, typický atribut boha Neptuna. Není však jasné, jestli není tento symbol převzat od původně egyptské bohyně Isis, která pomocí harpuny pomohla svému synovi Horovi. Tato bohyně později zaujala místo i v římském panteonu a Juana Inés se o ni v jiných svých dílech zmiňuje.⁷

5.2.2. Palma – raně křesťanský symbol

Další symbol – *palma* není symbolem antickým, ale raně křesťanským. Znamená vítězství a vztahuje se ke slavnostnímu vjezdu Ježíše do Jeruzaléma.

5.2.3. Symboly z autorčiny současnosti

Symbolem z autorčiny současnosti je určitě *guerra civil* – *občanská válka*. Je to mistrovský obraz, kdy podobně jako v občanské válce se ve stejném prostoru

⁵ Historický pravopis používá formy *dezima* – *dezimas* (*Segundo tomo de las obras de s6rora Juana In6s etc.* / Barcelona, 1693 / str. 218)

⁶ Jos6 Luis Garc6a Barrientos, *Las figuras ret6ricas*, Arco/Libros, Madrid, 2007

⁷ Georgina Sabat de Rivers, El6as L. Rivers / *Anales de Literatura Hispanoamericana* / State University of New York at Stony Brook / ISSN: 0210-4547 / 1999 / str. 1448

(v tomto případě v autorčině nitru) bijí dvě složky (zde vášeň a rozum). Dalším takovým symbolem je *castillo* – *hrad*. Symbolizuje ženinu počestnost, která by měla být stejně nenarušitelná, jako nedobytný hrad. Ne náhodou slovo *casta* – *mravná* má ve španělštině stejný základ jako *castillo* – *hrad*.

5.3. Rétorické figury

Typické pro styl Juaniných básní plných *gongorismů*⁸ je používání rétorické figury jménem *hipérbaton*. Jedná se o zatemnění smyslu výpovědi pomocí těžko srozumitelného větného slovosledu. V básni *Rozumnost klade odpor tyranii násilnické lásky* demonstruje *hipérbaton* 5. až 7. verš: *Que aunque de vencer capaz / es la punta de tu arpón / el más duro corazón...*, přičemž přirozený slovosled by byl: *Que aunque la punta de tu arpón es capaz de vencer el más duro corazón...* Uvedená technika není dána snahou přizpůsobit rým tak, aby se vešel do formy *decímy*. Schopnost básničky nakládat se slovy byla taková, že by hravě zvládla najít jakékoliv jiné řešení pro větnou stavbu, pokud by chtěla. Důvod pro používání technik ztěžujících snadné porozumění textu shrnuje dobový estetický teoretik Baltasar Gracián: „Čtenář si více váží významu, jehož rozluštění ho více stálo“ (volně přeloženo).⁹

5.4. Jazykové prostředky

Jazykové prostředky Juany Inés jsou velmi bohaté, málokteré slovo se opakuje vícekrát. (Výjimku samozřejmě tvoří například spojky jako *y* – *a* nebo přívl. zájmeno *tu* – *tvůj* apod.) Jazyk je v jistém slova smyslu tak moderní, že by se stejnými slovy mohl vyjadřovat i dnešní básník. Jediným anachronismem je snad tvar *resistillo* – *klást tomu odpor* odpovídající dnešnímu *resistirlo*.

6. Rozbor obsahu básně

V případě díla Juany Inés platí, že obsah určuje výběr formy nebo přinejmenším práci s touto formou. Autorka byla už od počátků své tvorby ovlivněna dvěma hlavními španělskými slohovými styly XVII. století – *kulteranismem* a *konceptismem*. Tyto dva styly byly vůči sobě značně nepřátelské, i když mezi nimi nakonec podle slov Adolfa Bonilla došlo k částečnému smíru a *konceptismus* se v mnohém sjednotil s *kulteranismem*.¹⁰ Oba styly měly společný rys zmíněný v předcházejícím oddílu: volily složitou strukturu textu, aby zdůraznily jeho důležitost. Už samotný akt komplikování formy je tady manifestem, kterým autoři sdělují, že obsah textu vnímají jako důležitý a naléhavý. Rozdíl mezi oběma styly ale spočíval v tom, že zatímco *konceptismus* se snažil pomocí co nejmenšího počtu slov sdělit co nejvíce věcí, šel *kulteranismus* opačnou cestou – jedné a téže myšlence věnoval co největší prostor. Zatímco

⁸ Luis de Góngora je pokládán za zakladatele *kulteranismu*, proto se některé typické obraty tohoto stylu nazývají *gongorismy* (František Xaver Šalda: Heslo Luis de Góngora y Argote / Ottovův slovník naučný / Argo, Paseka / ISBN: 80-7203-385-9, 2002)

⁹ Doslova "el conocimiento que cuesta es más estimado" (Agudeza y arte de ingenio / Huesca, Baltasar Gracián, 1648 / str. 43)

¹⁰ Bonilla doslova říká: "No disloca (el conceptismo) ni renueva el léxico ni la sintaxis, como el culteranismo, pero sí las ideas; aunque algo anterior al gongorismo, se desarrolla coetáneamente con él y con él acaba por identificarse" (LOPRETE, Carlos Alberto / Literatura Española / Editorial Plus Ultra; H. Yrigoyen 3241- Lanús, 1979 / str. 310)

vlastnost prvního byla aplikována na prózu, vlastnost druhého spíše na poezii. Proto lze pochopit způsob, kterým Juana Inés zpracovává obsah své básně: každá z pěti strof obsah pouze opakuje, i když se poněkud liší v úhlu pohledu, kterým ho nazírá. Obsahově je každá strofa založena na souboji mezi tím, co autorka nazývá „násilnickou láskou“ a rozumem. Poslední dvojverší každé strofy konstatuje vítězství, neporazitelnost a nadřazenost zdravého rozumu. Co se proměňuje, je líčení toho, v čem konkrétně spočívá ona „násilnická láska“, která, jak čtenář brzy pochopí, vůbec žádnou láskou není, neboť ta by jednala ve svrchované svobodě a bez násilí. Aniž se dozvíme, jedná-li se o osobu skutečnou, nebo nějakou personifikaci autorčina vnitřního problému, ze dvou prvních strof vyplývá, že Juana svádí boj s „někým“, kdo je dravý, silný a zároveň násilný, touží zotročovat a podmaňovat. Ve třetí strofě se ale boj přesouvá do autorčina nitra, aby se ve dvou posledních vrátil znovu na rovinu zápasu s oním „vnějším“ útočníkem. Tomuto „násilníkovi“ se protagonistka brání a ubrání opřena o sílu zdravého rozumu. Je to ale především ona strofa ocitající se s neomylnou symetričností ve středu básně, která nám chce něco říct; zde je grafické rozvržení básně samo o sobě sdělením, neboť to, co se v samotném středu ocitá, je skutečným jádrem problému: Nejdůležitější a nejtěžší boj se neuskutečňuje s vnějším protivníkem, ale v samotném nitru člověka. Jinými slovy, souboj s násilím musí provést člověk sám v sobě, teprve pak může být úspěšný v souboji s nepřítelem vnějším.

7. Závěr

Juana Inés de la Cruz byla jako básnířka v následujícím období *osvícenectví* nepochopena, neboť její *kulteranistický* sloh byl pro rodící se *klasicismus* nečitelný a tudíž těžko přijatelný. Snad právě vlivem složitosti tohoto slohu si sami *osvícenci* v XVIII. století nebyli schopni uvědomit, že tato nadčasová osobnost přináší hodnoty, které vyznávají i oni sami. Myšlenka, kterou rozšířil Kant prostřednictvím své eseje *Co je osvícenectví?*, myšlenka vyjádřená slovy *sapere aude*¹¹ – *měj odvahu dozvědět se*, v praxi provázela Juanin život už o století dříve. Její dílo je demonstrací nejen touhy, ale i odvahy dozvědět se. Báseň *Rozumnost klade odpor tyranii násilnické lásky* spadá do této kategorie, neboť se v ní nadřazuje zdravý rozum nad nekontrolovatelné a neřízené procesy, které většinou vedou k zotročování a k destrukci. Uvedené verše je nutno chápat nejen jako sondu do Juanina osobního nitra, ale také jako vyjádření postoje k celospolečenským jevům a postavení se na pozici hájení systému, kde by měli všichni rovné šance žít svobodně. Dílo Juany Inés de la Cruz prožilo naštěstí (právem) svou renesanci počínaje XIX. stoletím, a ta pokračuje až dodnes. Její myšlenky i dílo patří i v třetím tisíciletí mezi klenoty světového kulturního dědictví.

¹¹ Ve skutečnosti Kant tuto myšlenku přejal od Horacia. Horacius doslova píše „*Dimidium facti qui coepit habet: sapere aude – Kdo začal, udělal pouze polovinu, měj odvahu dozvědět se*“ / (Horacius / *Epistularum liber primus* / první století př.n.l.)